

**КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ КОНХІОЛОГІЧНИХ ОЗНАК ЧЕРЕПАШОК
ПІДРОДУ *ANISUS S. STR.* (MOLLUSCA: PULMONATA: PLANORBINAE)**

*Проведено комплексний аналіз конхіологічних характеристик черепашок 7 видів підроду *Anisus s. str.* Встановлено, що діагностичне значення мають такі індекси: SH/SW , WA/HA , $WI/WI-1$, D_u/WI_b .*

Питання щодо систематики підроду *Planorbinae* загалом і підроду *Anisus s. str.* зокрема неодноразово було предметом дискусії вітчизняних та зарубіжних малакологів. У XVIII–XIX ст. французькі та німецькі дослідники [7, 8] схильні були до більш роздрібненої системи *Planorbinae*, надаючи видового статусу всім більш-менш відмінним за конхіологічними ознаками формам. В. І. Жадін [2] вважав, що *Planorbinae* (і *Anisus* у тому числі) представлені набагато меншою кількістю вкрай мінливих видів. Він виділив у межах цієї групи лише 7 видових таксонів. З

них *A. vortex*, *A. vorticulus*, *A. spirorbis*, *A. leucostoma*, *A. septemgyratus*, *A. strauchianus* В. І. Жадін відніс до підроду *Spiralina Martens*, а *A. contortus* – до підроду *Bathyomphalus Agassiz*. Пізніше Я. І. Старобогатов [6] більшість з них визнав за види збірні і, упорядкувавши систему групи щодо своїх поглядів на її таксономію, підніс деякі різновидності до рангу видів, кількість яких внаслідок цього збільшилась до 10 (*A. vortex*, *A. vorticulus*, *A. contortus*, *A. spirorbis*, *A. leucostoma*, *A. septemgyratus*, *A. strauchianus*, *A. dazuri*, *A. perezi*, *A. dispar*). Усі сучасні західноєвропейські малакологи визнають у межах *Anisus s. str.* відносно невелику кількість видів, у той час як вітчизняні дослідники останніх десятиліть [5, 4] зараховують до цієї групи набагато більше таксонів.

Розходження у поглядах різних авторів не лише на об'єм підроду, а й у виборі критеріїв, які дозволяють розмежовувати таксони різних рангів, зумовлює необхідність комплексного аналізу всієї сукупності морфологічних ознак черепашок – представників підроду *Anisus s. str.* з метою з'ясування їх ролі у систематиці групи, в їх значенні для діагностики.

Матеріал і методи

Досліджено конхіологічну колекцію Державного природознавчого музею НАН України (Львів), а також колекції Центрального науково-природничого музею НАН України (Київ), зоологічного музею Львівського національного університету імені Івана Франка і власні збори автора – всього 140 екз. Обстежено морфологічні характеристики *A. vortex* (Linné, 1758), *A. vorticulus* (Troschel, 1834), *A. leucostoma* (Millet, 1813), *A. spirorbis* (Linné, 1758), *A. dazuri* (Mörch, 1868), *A. contortus* (Linné, 1758), *A. septemgyratus* (Rossmassler, 1835). Попереднє визначення видів здійснювали, використовуючи інформацію щодо особливостей будови черепашок *Anisus s. str.*, зосереджену у роботах останніх років [6, 5, 4]. При цьому використовували переважно традиційний конхіологічний метод. Для вивчення морфометричних особливостей черепашки визначили 11 її кількісних характеристик: висоту (SH), ширину (SW) і радіус (R) черепашки, висоту (HA) і ширину (WA) устя, ширину останнього (W1, W1_b) (відповідно з верхньої та з нижньої поверхні черепашки), передостаннього (W1-1) та третього (W1-2) обертів, ширину внутрішніх обертів (D_i, D_u) (вигляд зверху або відповідно знизу). На підставі цих метричних ознак обраховано такі мало залежні від віку молюсків, традиційно прийняті у конхіології індекси [3], як SH/SW, WA/HA, WA/SH, W1/W1-1. Індекс внутрішніх обертів (Prosofova, Starobogatov, 1996) визначено як з апікальної (ІW_a=D_i/W1), так і з базальної сторони (ІW_b=D_u/W1_b). Крім того, обраховано ще два індекси – W1-1/W1-2 та R/W1-1 і враховано якісні ознаки черепашки – її форму, скульптурованість поверхні, забарвлення, прозорість. Виміри зроблено на 20 екз. черепашок кожного виду.

Для інтерпретації метричних конхіологічних ознак використано сучасні методи аналізу, реалізовані у комп'ютерних статистичних пакетах "STATISTICA". Математичний метод не став основним, а тим більше єдиним при вивченні черепашок молюсків [1], але разом з тим він дозволив глибше зрозуміти їх морфологію, допоміг виявити відмінності або ж, що не менш важливо, показав, які ознаки малоістотні і відповідно використовувати їх в систематиці треба з обережністю.

Результати та обговорення

За результатами дослідження метричних конхіологічних характеристик 7 видів підроду *Anisus s. str* обраховано значення індексів, які представлені в табл. 1. Між параметрами, на підставі яких визначено індекси, у більшості випадків спостерігається позитивна кореляція (табл. 2).

Таблиця 1. Основні індекси черепашок видів *Anisus s. str.* (на основі вимірювань 20 екз. кожного виду)

Вид	SH/SW	WA/HA	WA/SH	WI/WI-1	WI-1/WI-2	D _i /WI	D _u /WI _b	R/WI-1
	$\bar{x} \pm m_x$	$\bar{x} \pm m_x$	$\bar{x} \pm m_x$	$\bar{x} \pm m_x$	$\bar{x} \pm m_x$	$\bar{x} \pm m_x$	$\bar{x} \pm m_x$	$\bar{x} \pm m_x$
A. vortex	0,11±0,02	2,10±0,45	2,25±0,48	1,73±0,34	1,49±0,26	3,44±0,86	4,23±0,85	4,96±0,58
A. vorticulus	0,15±0,02	1,53±0,14	1,58±0,21	1,94±0,39	2,34±0,45	2,58±0,19	2,86±0,29	4,54±0,69
A. l eucostoma	0,18±0,02	1,35±0,24	1,31±0,21	1,76±0,20	1,47±0,28	2,84±0,49	3,43±0,61	4,43±1,07
A. spirorbis	0,20±0,03	1,38±0,19	1,36±0,23	2,00±0,19	1,62±0,27	2,11±0,40	2,52±0,43	4,75±0,44
A. dazuri	0,29±0,26	1,41±0,29	1,39±0,25	2,10±0,48	2,07±0,57	1,96±0,50	2,13±0,77	4,07±0,76
A. contortus	0,36±0,03	0,63±0,14	0,61±0,13	2,1±0,77	1,49±0,32	3,48±0,75	1,55±0,13	5,79±1,22
A. septemgyratus	0,15±0,08	1,37±0,47	1,38±0,51	1,31±0,46	1,48±0,47	4,25±0,96	5,05±1,28	5,28±0,97

Таблиця 2. Кореляції основних лінійних параметрів черепашок видів *Anisus s. str.*

Вид	SH:SW	WA:HA	WA:SH	WI:WI-1	WI-1:WI-2	D _i :WI	D _u :WI _b	R:WI-1
A. vortex	0,67	0,62	0,59	0,69	0,58	0,58	0,84	0,81
A. vorticulus	–	0,86	0,65	0,76	0,50	0,66	0,83	0,97
A. l eucostoma	0,79	0,70	0,75	0,80	0,60	0,74	0,71	0,72
A. spirorbis	–	0,78	0,73	0,91	0,73	0,61	0,66	0,93
A. dazuri	0,77	–	0,51	0,49	0,61	–	–	0,75
A. contortus	0,91	0,88	0,86	0,42	0,57	0,75	0,92	0,72
A. septemgyratus	–	0,46	–	0,65	0,77	0,55	0,64	0,70

При міжвидовому порівнянні (табл. 3) достовірними слід вважати ті морфологічні відмінності, які відрізняють один вид від усіх інших видів досліджуваної групи. У відповідності до цього критерію для *A. vortex*

діагностичними є три індекси – SH/SW, WA/HA, WA/SH. За конхіологічними параметрами *A. vorticulus* відрізняється від інших видів за двома індексами – WA/SH, WI-1/WI-2. Для видової діагностики *A. leucostoma* можна використовувати співвідношення SH/SW та D_u/W_b . Виділити *A. spirorbis* дозволяє індекс SH/SW. Від інших видів досліджуваної групи *A. dazuri* відрізняється за індексами SH/SW, WI-1/WI-2, IIW_b . Надійно диференціювати *A. contortus* дозволяють співвідношення SH/SW, WA/HA, WA/SH, D_u/WI_b . За індексам IIW_a і IIW_b можна виділити *A. septemgyratus*.

Таблиця 3. Достовірні відмінності між видами *Anisus s. str.* за індексами (ANOVA, Bonferroni Test, LSD Test, Newman-keuls test, $p < 0,05$)

Вид	№	I	II	III	IV	V	VI	VII
		Індекси						
<i>A. vortex</i>	I	–	1, 2, 3, 5, 6, 7	1, 2, 3, 6, 7, 8	1, 2, 3, 4, 6, 7	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8	1, 2, 3, 4, 7, 8	1, 2, 3, 6, 7
<i>A. vorticulus</i>	II	1, 2, 3, 5, 6, 7	–	1, 2, 3, 5, 7	1, 3, 5, 6	1, 3, 5, 6, 7	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8	3, 4, 5, 6, 7, 8
<i>A. leucostoma</i>	III	1, 2, 3, 6, 7, 8	1, 2, 3, 5, 7	–	1, 4, 6, 7	1, 4, 5, 6, 7	1, 2, 3, 4, 6, 7, 8	1, 6, 7, 8
<i>A. spirorbis</i>	IV	1, 2, 3, 4, 6, 7	1, 3, 5, 6	1, 4, 6, 7	–	1, 5, 7, 8	1, 2, 3, 6, 7, 8	1, 4, 6, 7, 8
<i>A. dazuri</i>	V	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8	1, 3, 5, 6, 7	1, 4, 5, 6, 7	1, 5, 7, 8	–	1, 2, 3, 5, 6, 7, 8	1, 4, 5, 6, 7, 8
<i>A. contortus</i>	VI	1, 2, 3, 4, 7, 8	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8	1, 2, 3, 4, 6, 7, 8	1, 2, 3, 6, 7, 8	1, 2, 3, 5, 6, 7, 8	–	1, 2, 3, 4, 6, 7
<i>A. septemgyratus</i>	VII	1, 2, 3, 6, 7	3, 4, 5, 6, 7, 8	1, 6, 7, 8	1, 4, 6, 7, 8	1, 4, 5, 6, 7, 8	1, 2, 3, 4, 6, 7	–

Умовні позначення: 1 – SH/SW; 2 – WA/HA; 3 – WA/SH; 4 – WI/WI-1; 5 – WI-1/WI-2; 6 – D_i/WI ; 7 – D_u/WI_b ; 8 – R/WI-1.

Дискримінантний аналіз усієї сукупності індексів черепашок (табл. 4, рис. 1) вказує на досить високий ступінь надійності цих ознак при ідентифікації деяких видів *Anisus s. str.* Узгодженість між передбачуваною та фактичною класифікацією більшу за 80 % прийнято вважати достатньою для розмежування видів. Добре (точність визначення > 80 %) ідентифікуються *A. vortex*, *A. vorticulus*, *A. spirorbis*, *A. contortus*, *A. septemgyratus*. Точність визначення *A. leucostoma* та *A. dazuri* недостатня для надійного їх відмежування.

Таблиця 4. Матриця класифікації за індексами черепашок видів *Anisus s. str.* (Discriminant analysis; linear discriminant function) (ряди: класифікації, що спостерігаються; колонки: передбачені класифікації)

Вид	№	I	II	III	IV	V	VI	VII	%
<i>A. vortex</i>	I	16	0	2	0	0	0	2	80,00
<i>A. vorticulus</i>	II	0	20	0	0	0	0	0	100,00
<i>A. leucostoma</i>	III	0	1	15	2	0	0	2	75,00
<i>A. spirorbis</i>	IV	0	2	0	16	2	0	0	80,00
<i>A. dazuri</i>	V	0	0	2	3	15	0	0	75,00
<i>A. contortus</i>	VI	0	0	0	0	0	20	0	100,00
<i>A. septemgyratus</i>	VII	0	0	1	0	0	0	19	95,00
Кількість екз.		16	23	20	21	17	20	23	86,43

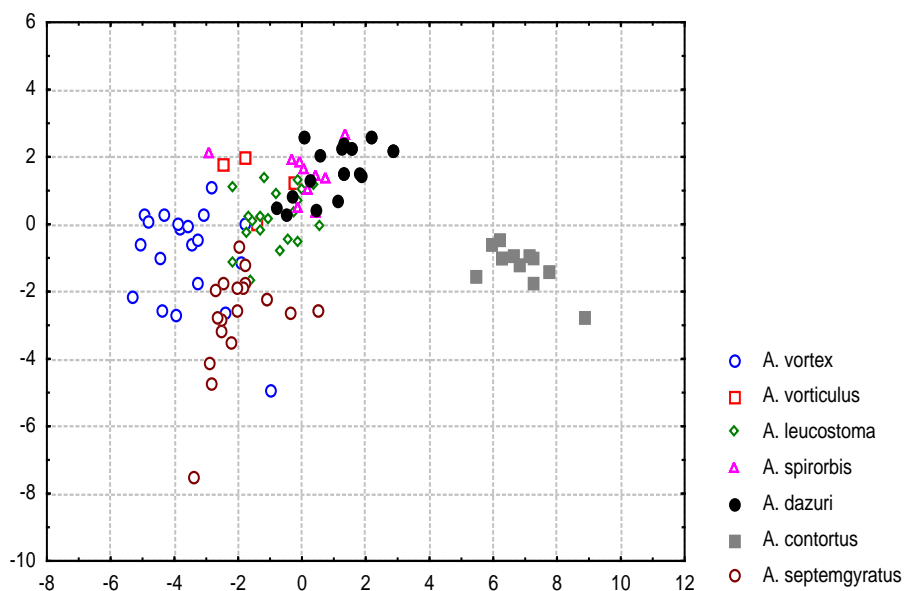

Рис. 1. Розподіл екземплярів видів *Anisus s. str.* (Discriminant analysis; linear discriminant function) за індексами черепашок

При ієрархічному аналізі метричних ознак, за якими спостерігаються достовірні відмінності для досліджуваних видів, чітко прослідковуються міжвидові дистанції для видів *Anisus s. str.* (рис. 2).

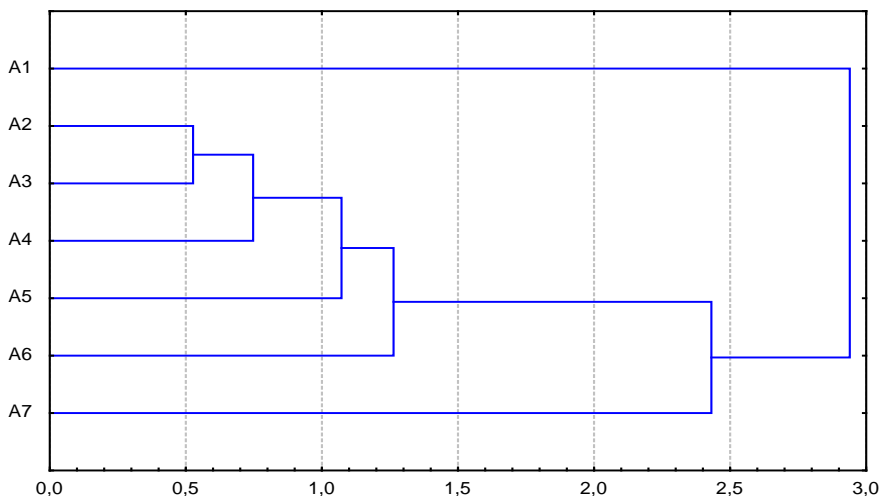

Рис. 2. Дендрограма подібності (Cluster analysis; hierarchical tree plot), побудована на основі всієї сукупності метричних характеристик черепашок видів *Anisus s. str.*

Умовні позначення: A1 – *A. vortex*; A2 – *A. vorticulus*; A3 – *A. leucostoma*; A4 – *A. spirorbis*; A5 – *A. dazuri*; A6 – *A. contortus*; A7 – *A. septemgyratus*.

Висновки

У результаті комплексного аналізу основних конхіологічних індексів 7 видів *Anisus s. str.* встановлено, що ці параметри мають обмежене діагностичне значення на рівні виду. Застосування дискримінантного, кореляційного та кластерного аналізів дозволяє надійно ідентифікувати лише п'ять таксонів досліджуваної групи (*A. vortex*, *A. vorticulus*, *A. spirorbis*, *A. contortus*, *A. septemgyratus*). Найбільш надійними для ідентифікації видів *Anisus s. str.* виявилися такі індекси, як SH/SW, WA/HA, W1/W1-1, D_u/W1_b. Два інших представники цього підроду (*A. leucostoma*, *A. dazuri*) характеризуються значною подібністю розглянутих ознак з іншими видами цієї групи. Проте робити висновки про ступінь відмежованості *A. leucostoma* та *A. dazuri* поки що передчасно, оскільки, на нашу думку, доцільним є проведення додаткових досліджень із залученням сучасних методів комплексного аналізу з метою уточнення таксономічного статусу розглянутих форм.

Література

1. Амитров О. В. О некоторых геометрических методах изучения раковин брюхоногих моллюсков // Моллюски: Вопр. теоретической и прикладной малакологии. – М.; Л.: Наука, 1965. – С. 30–31.
2. Жадин В. И. Моллюски пресных и солоноватых вод СССР. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1952. – 376 с.

3. *Круглов Н. Д., Солдатенко Е. В.* Ревизия рода *Segmentina* (Planorbidae) // *Ruthenica*. – N. 2, 1997. – P. 111–132.

4. *Солдатенко Е. В.* Таксономический анализ моллюсков родов *Planorbis*, *Segmentina*, *Anisus* (Gastropoda Pulmonata Planorbidae) фауны Европейской части России и сопредельных территорий: Автореф. дис. ... канд. биол. наук. – С.-П., 1997. – 18 с.

5. *Стадниченко А. П.* Прудовикообразные (пузырчиковые, витушковые, катушковые). – К.: Наук. думка, – Т. 29, вып. 4: Фауна Украины. – 1990. – 292 с.

6. *Старобогатов Я. И.* Класс брюхоногие моллюски – Gasrtopoda // *Определитель пресноводных беспозвоночных Европейской части СССР*. – Л.: Гидрометеиздат, 1977. – С. 165 – 174.

7. *Clessin S.* Deutsche Excursion-Mollusken-Fauna. – Nürnberg: Bauer und Raspe, 1884. – 663 S.

8. *Locard A.* Les coquilles des eaux douces et saumatrex de France. Paris: Librairie et Bailliere, 1893. – 327 p.

9. *Prozorova L.A., Starobogatov Y. I.* Genus *Armiger* Hartmann, 1840 (family Planorbidae) // *Ruthenica*. – N.2, 1996. – P. 167–175.
